

20. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN GELİŞEN KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ (1938-1974)

Cüneyt MÜHÜR DAROĞLU*

ÖZET

Günümüzde siyasal ve sosyal alanda etkinliğini koruyan bir kavram ve fenomen olarak karşımıza çıkan milliyetçilik, halen kitlelerin harekete geçmesini sağlayan en önemli motivasyon kaynaklarından biridir. Türkiye’de yaşayan Kürtlerin bir kısmını harekete geçiren milliyetçilik, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel bir hareketi tetiklemesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte milliyetçilik, Türkiye’de sosyo-politik durumu anlamak için de bir analiz imkânı sunmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Kürt milliyetçiliği, Türkiye’de etnikleştirilen toplumsal alanda Kürt kimliğini ve kültürünü koruma, tanıma ve anlamlandırma amacıyla öne çıkmıştır. Bu çalışma, bahsi edilen dinamiğin nasıl gerçekleştiğini, nasıl bir söylem ürettiğini ve son olarak da neden etnikleştiğini milliyetçilik kuramları bakımından irdelemeye çalışmaktadır. Öte yandan, Kürt milliyetçiliğinin ne olduğunu sormaktansa Kürt milliyetçiliğinin 1950’lerde ortaya çıkışını ve 1970’lere doğru nasıl geliştiğini cevaplamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Milliyetçilik, Etnik kimlik, Mobilizasyon, Toplumsal hareket*

Jel Kodları: *D70, D74, F52*

AN ANALYSIS OF KURDISH NATIONALISM DEVELOPED IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY (1938-1974)

ABSTRACT

Nowadays, nationalism, which is a concept and phenomenon that maintains its ability to influence in the political and social spheres, is still one of the most important sources of motivation that enables the masses to mobilize. Nationalism, which mobilizes some of Kurds living in Turkey, has been of great importance in the way of triggering a mass movement since the second half of the 20th century. In addition to this, nationalism also introduces analysis opportunity to understand socio-political situation

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, cuneytmuhurdaroglu@gmail.com, 0000-0002-2982-9985

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 15 Mart 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 7 Aralık 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 27 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article

in Turkey. Kurdish nationalism, which has developed since the second half of the twentieth century, has come to the fore both to protect the Kurdish identity and culture and to promote and sense-making of it in the social sphere that has been thoroughly ethnicized in Turkey. This article focuses on examining how the aforementioned dynamic took place, what kind of discourse have been produced, and finally why it has been become ethnicized in theories of nationalism. On the other hand, rather than asking what Kurdish nationalism is, this study tried to answer the emergence of Kurdish nationalism in the 1950s and how it developed towards the early 1970s.

Keywords: *Nationalism, Ethnic identity, Mobilization, Social movement*

JEL Codes: *D70, D74, F52*

1. GİRİŞ

Kürt milliyetçiliğinin, günümüzdeki yansımaları da düşünüldüğünde, halen iç siyasetteki en kritik meselelerden biri olarak öne çıktığı söylenebilir. Elit bir alandan kitlesel bir alana doğru genişleyen Kürt milliyetçiliği eşitlik ve adalet talebi üzerinden ilerleyerek hem kendini anlatma hem de kendi kimliğini kabul ettirip tanınmayı hedeflemiştir. Kürt milliyetçiliğinin dinamiklerinden birini oluşturan dil ve kültürün korunup kabul görmesi, milliyetçi bir mobilizasyonun bu arzu içinde hareket ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla hareket alanını kimliği koruma ve muhafaza etme ve öte yandan onun tanınması ve görünür olması üzerinden inşa eden Kürt milliyetçiliği, sabit olmadığı gibi değişken bir mobilizasyon ortaya koymuştur. Milliyetçi bir arzunun nesnesi haline gelen kimlik, birçok değişkene bağlı olarak zamanla siyasallaşmış ve aynı zamanda şekillenmiştir. Milliyetçiliğin önemli araçları olan sembollerden, mitlerden, geleneklerden ve anlamlandırma süreçlerinden yararlanan Kürt milliyetçiliği, sürekli kimliği yeniden üretme amacı taşımaktadır. Tanınma çabası içinde olan Kürt milliyetçiliği bu anlamda var olmak için *bağımlı* olduğu “öteki” ile farklı olduğunu göstermek adına belli ve farklı bir tarihe, kültüre, dile ve etnik köken iddiasına başvurarak bunu kanıtlama amacı gütmüştür.

Milliyetçiliğin net bir tanımı olmadığı gibi Kürt milliyetçiliğinin de net bir tanımı şu an için pek mümkün görünmemektedir. Zira yapılan çalışmaların eksikliği, kaynaklara ulaşmadaki sıkıntılar ya da meselenin “siyasi” niteliği bu alanda yapılacak çalışmalara engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan, milliyetçilik kavramının sabit bir anlamının olmamasından ötürü ki özellikle insanların zihinlerinde farklı anlamlara gelmesi sebebiyle net bir tanım yapılamamaktadır. Bu sebeplerden hareketle bu çalışma, Kürt milliyetçiliğinin ne olduğunu sorgulamaktan ya da tanımını yapmaktan ziyade milliyetçilik kuramları çerçevesinde Kürt milliyetçiliği düşüncesinin nasıl şekillendiğini ve bunlara bağlı olarak da onu etkileyen dinamiklerin neler olduğunu tartışacaktır. Nitekim Kürt kimliğinin ve milliyetçiliğinin sabit kalmadığını ve zamanın koşullarına göre şekillendiğini savunan bu çalışma, Kürt milliyetçiliğinin isyanlardan sonra nasıl tekrar gündeme geldiğini ve özellikle 1960’larda nasıl bir ivme kazandığını irdedecektir. Bu minvalde, bu çalışma 1950’lerden 1970’lere kadar geçen sürede Kürt

milliyetçiliğinin temel dayanaklarını sorunsallaştırmaya çalışacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, milliyetçilik kuramsal arka planı eşliğinde Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışına ve gelişimine değinecektir.

2. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Günümüzde sürekli olarak karşımıza çıkan milliyetçilik kavramı hakkında literatürde farklı görüşler mevcuttur. Kavramın kendisi tanım açısından birçok tartışmaya sebep olduğu gibi ortak bir tanımın da kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. Kavramın hangi koşullarda ortaya çıktığı, modern bir kavram olup olmadığı ve kökenine yönelik sorgulamalar uzun süredir tartışılan konular arasında yer aldığı gibi bu tartışmalar sonucunda farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kavramsal bir bulanıklığın var olduğu söylenebilir. Nitekim Walker Connor da buna benzer bir söylemde bulunup, kavramsal açıdan bir kaosun var olduğunu belirtir (Connor, 1994, ss. 89-117).¹ Buradan hareketle kavramsal kargaşanın varlığı milliyetçiliği yekpare bir tanımdan uzaklaştırarak birbirinden farklı kuramsal yaklaşımların oluşmasını sağlamıştır. Modern anlamda milliyetçilik, Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte'yle kendisine yer bulmuş ardından Carleton Hayes ve Hans Kohn ile devam etmiş ve daha sonra Elie Kedourie, Benedict Anderson, Ernest Gellner, E.J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith ile daha geniş bir şekilde tartışılmış ve akademik dünyada kendisini hissettirmiştir (Özkırımlı, 1999, s. 10). Ortaya konulan tartışmalar doğrultusunda şekillenen kuramsal yaklaşımlar, günümüzde, ilkçi, modernist ve etno-sembolcü ekol şeklinde adlandırılmıştır.

Böyle bir ayrımın oluşmasında, ulus tarih dışı mı yoksa modern mi tartışması etkili olmuştur. Nitekim, ulus-devletin mi ulusa göre yoksa ulusun mu ulus-devlete göre şekillendiği tezi öne çıkmaktadır. Bu soruların varlığı ve bunun etrafında dönen tartışma, aslında var olan ayrımların ve tavrın da belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla bu tartışma ve tavır aslında ilkçi, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımın da merkezini oluşturmaktadır. Bu anlamda milliyetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimini anlamak adına bu üç yaklaşıma bakmak gerekir.

İlkçi yaklaşıma göre geçmiş geleceği belirleyen bir önkoşul olması sebebiyle önemlidir. Merkezine geçmiş alan bu yaklaşım milletlerin doğal ve çok eskiden beridir varlıklarını koruduklarını iddia etmektedir. Özcü bir anlayışı benimseyen bu yaklaşım, milletlerin ezelden beri var olduklarını iddia etmesine rağmen ne zaman ortaya çıktıklarını cevaplamaz. Nitekim milletleri verili kabul eden bu yaklaşım, milleti ilksel bir kategori olarak görmenin yanında aynı zamanda onu verili kabul edilen öğelere bağlar. Bu öğeler ya doğumla gelen bağlar ya genetik ya da kültürel olabilir (Özkırımlı, 1999, s. 78).

¹ Milliyetçilik genellikle devletle özdeşleştirilir ya da ona bağlılık şeklinde ifade edilir. Bu durum aslında bir kafa karışıklığına neden olduğu gibi kavramın tam olarak anlaşılmasını da engellemektedir.

İlkçi yaklaşımında Pierre Van den Berghe, Clifford Geertz ve Edward Shils gibi isimler öne çıksa da bu çalışma açısından Walker Connor'ın düşünceleri önemli olacaktır. Kültürel ilkçilik yaklaşımının önemli isimlerinden olan Connor, genel olarak bireylerin inançları ve algılarına odaklanır. İnanç ve algı ise burada daha çok ortak bir geçmişe yönelik olması sebebiyle önemlidir. Kürt milliyetçiliğinin de güç aldığı noktalardan birini oluşturan geçmişe yönelik inanç ve algı Connor'ın görüşlerini bu çalışma için önemli kılmaktadır. Connor, milleti, "aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına kanaat getiren" insan topluluğu" olarak tanımlar (Connor, 1992, s. 48, 1994, s. 212). Sezgisel inanca önem veren Connor, bir halkı birleştiren ve diğerlerinden ayıran psikolojik bağı öne çıkarır. Bu anlamda etnik grupların sürekliliğini ileri süren Connor, temelde çağdaş toplumlarda etnik bağların halen geçerli olup olmadığını sorunsallaştırmaktadır. Bu anlamda inanç olgusunun Connor için önemli olduğunu söylemek gerekir. Nitekim bireylerdeki algıya odaklanan Connor, bu anlamda milliyetçiliği elitlere ait bir fenomen olarak görmez aksine kitlesel bir olgu olarak tarif eder (Connor, 1994, s. 212). Buradan hareketle, elitlerin ulusal bir bilince dair hissettikleri farkındalık ya da duyarlılık gerçeği, kitlelerin değer sistemlerine nüfuz etmediği sürece orada bir ulusal bilinçten bahsetmenin zor olacağı söylenebilir (Connor, 1994, s. 212). Burada kastedilen durum, milli bilincin toplumun geneline yayılmış olması gerektiğidir. Böylece kitlesel bir olgu olarak ele alınabileceği vurgulanmaktadır. Aydınların ve elitlerin hissettiği veya inandığı kimlik bilinci ya da milli bilinç kitleler tarafından benimsenmemişse orada ulusal bilinçten bahsetmek pek mümkün değildir. Connor, bazen elitler arasında var olan milli bilincin ortaya çıkıp kitlelere yayılması arasında gecikme yaşandığını ve hatta bazı durumlarda yüzyıllara uzanan bir sürecin yaşandığını vurgulamaktadır (Connor, 1990, s. 99). Ulusal bilinç kitlenin büyük bir kısmı tarafından içselleştirilmiş olmalıdır. Bir diğer önemli nokta ise çoğunluktan kastedilenin ne olduğudur. Bir sayı ve yüzdenin verilemeyeceğini belirten Connor, ulusal bilincin aslında bir süreç içinde şekillendiğini bu yüzden de bir oluşumdan (anlı bir olay veya tarihten) bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır (Connor, 1990, s. 100). Elbette, ne kadar bir sürede gerçekleşeceğini cevaplamaz. Nitekim buna yönelik bir hesaplamının yapılamayacağını söyler. Dolayısıyla ulusun ortaya çıkma süreci önceden belirlenmiş değildir. Bir plan doğrultusunda gerçekleşmez. Süreç içerisinde şekillenir.

Connor'ın fikirlerinin merkezinde yer alan atalara yönelik inanç ya da aynı soydan gelme inancı bir inşadan ibaret olabilir (Connor, 1990, s. 92). Ancak önemli olan bağlılığı oluşturan inançtır. Bu bağlılığı güçlü kılan durumlardan biri de birbirine benzeme durumudur. Eğer gruplar birbirleri arasında farklılık görüyorsa, nitekim bu fiziki farklılık ya da daha genel bir farklılık olabilir, öne sürülen duygudaşlık veya inanç zarar görebilir (Connor, 1990, s. 96, 1994, s. 219). Dolayısıyla iddia edilen bağlılık oluşmayabilir. Geçmiş önemli gören Connor, kitlelerin etkilenmesi adına ya da milli bilince dair bir inançlarının olması için tarihin kullanıldığını aktarmaktadır. Bu anlamda efsanevi figürlerin yaratıldığını ve soy ve mitlere başvurulduğunu belirtmektedir (Connor, 1992, s. 49). Ortak köken duygusunu güçlendiren bu araçlar, psikolojik bir bağın oluşmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle de aslında etnik grupların sürekliliği tezi öne çıkmaktadır.

1960'lara kadar etkili olan ilkçi yaklaşım, etnisite çalışmalarından ithal edilerek milliyetçilik literatürüne katkı sunmuştur (Özkırmılı, 1999, s. 86). Ancak 1960'larda modernist bakış açısının öne çıkmasıyla birlikte ilkçi yaklaşımlar eleştirilere maruz kalarak önemini yitirmiştir. Bu yaklaşıma yönelik en büyük eleştiri, bilimsel olmadığı yönündedir; yanlışlanabilir ya da sınanabilir olmaktan uzak olması bilimsel bir yaklaşım olmadığını göstermektedir (Kerestecioğlu, 2014, s. 312).

Modernist yaklaşıma göre geçmiş şimdi tarafından kullanılır. Yani, tarih baz alınarak bir inşa ve kurgu süreci mevcuttur. Modernist ekolü benimseyenler, milliyetçiliğin son birkaç yüzyıla ait bir olgu olduğunu ve bu olgunun oluşmasında da aslında belli değişimlerin ve dönüşümlerin etkisi olduğu görüşünü savunur. Değişim ve dönüşümlere bakıldığında ise daha çok kapitalizm ve sanayileşme vurgusu öne çıkar. Nitekim, bunun sayesinde ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliği bu değişim ve dönüşümlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Milletler ve milliyetçiliğin modern bir çağa ait olduğu ve bunun da daha çok 18. yüzyılda ortaya çıktığı modernist yaklaşımın önemli bir argümanıdır. Milletlerin milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline geldiğini vurgulayan yaklaşım, milletlerin yaratılmasını da milliyetçiliğe bağlamaktadır (Özkırmılı, 1999, s. 98).

Modernist yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Eric J. Hobsbawm, “geçmişin bugün için kullanıldığı” önermesini sıkça kullanır. Bu tespiti dile getirirken aslında bir inşa ve kurgu sürecini vurgulayan Hobsbawm, “millet ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görmektedir” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 17). Bu anlama ve anlamlandırma biçimi kendisini icat edilmiş gelenekler üzerinden ifade eder. Nitekim, geçmişi önemseyen Hobsbawm, icat edilmiş geleneklerin, “mümkün olduğunca grup birlikteliğinin oluşması ve kabul görmesi için tarihe başvurduğunu” belirtir (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 16). Elitlerin bu anlamda birlikteliği önemseydiğini vurgulayan Hobsbawm, milletleri, “geniş halk kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzeni yıkacağından korkan sınıfların icat ettiği gelenekler” olarak tanımlar (Özkırmılı, 1999, s. 141). Aslında amaç, var olan düzenin korunmasıdır, ortaya çıkabilecek bir kitlesel hareketin önüne geçme ihtiyacıdır. Dolayısıyla geleneklerin icat edildiği ve bunun da aslında yakın geçmişte gerçekleştiği vurgulanır. Geleneğin icadı, “geçmişe referansla belirginlik kazanmakta, özünde bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 5). Bu şekilde ulus fenomeninin de anlaşılacağı belirtilmektedir. Nitekim, Hobsbawm bunu şu şekilde açıklar: “icat edilmiş gelenekler” görece yeni bir tarihsel yenilik olan “ulus”la, onunla ilintili milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller ve tarihler vb. fenomenlerle yakından alakalıdır” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 17). İcat edilmiş gelenek bu anlamda aslında milli bilincin de oluşmasını sağlamakta ve geçmişe yapılan referansla aslında günümüze uzanan bir köprü, bir bağ oluşturmaktadır.² Bu anlamda var olan milli bilinç zamanla milletleri de oluşturur. Nitekim

² Geleneğin geçmişle kurduğu bağın kurgusal olduğunu düşünen yazar, geçmiş duruma belli malzemelerle ya da araçlarla yapılan göndermelerin önemli bir bölümünün günümüze cevap verdiğini aslında bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve bireyler arasında birlik ve dayanışmayı artırmayı amaçladığı gibi ulusal mevcudiyetin de devamını mümkün kıldığını söylemektedir.

milliyetçiliğin milletlerden önce geldiği vurgusu öne çıkar. Siyasi arenada yaşanan değişimleri merkeze alan bu bakış açısı, geleneğin icat edilmesine odaklanarak, aslında toplumsal grupları oluşturan bireyler arasında birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasını aktarır. Bu bağlamda halkı denetim altına alma amacıyla festivallerin, sporun, sendikaların ve hiyerarşik eğitim sisteminin kurgulandığı ve geleneklerin inşa edildiği ya da icat edildiği vurgulanır.

Toplumsal ve kültürel alanda yaşanan değişimlerle milliyetçiliği açıklama çabası, özellikle Ernest Gellner ve Benedict Anderson ile öne çıkar. Gellner, modernist bakış açısına çok büyük katkılar sunmuş, özellikle milliyetçilik çalışmalarında büyük bir kuram geliştirme iddiasını ortaya koymuştur. Yakın dönemde gerçekleşen toplumsal değişimi merkeze alan Gellner, milliyetçiliğin de bu değişim üzerinden geliştiğini ve dolayısıyla da “milliyetçiliği yaratan millettir” cümlesini tersine çevirerek “milletleri yaratan milliyetçiliktir” önermesini ortaya atarak kendi bakışını belirginleştirmiştir (Kerestecioğlu, 2014, s. 138). İnsanlık tarihini üç ayrı döneme (Avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar) ayıran Gellner, analizini bunun üzerine kurup, insanlığın bu üç evreden geçtiğini ve yakın zamanda modern-endüstriyel toplumun milletlere ve milliyetçiliğe gereksinim duyduğunu vurgular (Gellner, 1999, s. 25). Bunun nedeni olarak da toplumsal ve kültürel değişimi öne sürer. Yani, toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişki biçimi değişmektedir. Gellner sanayileşmeye geçiş ile birlikte ulusçuluğun doğduğunu ve buna ilaveten de aslında türdeş bir yapının da oluştuğunu iddia etmektedir (Gellner, 1999, s. 80). Gellner, “ulusçuluğu, siyasal birim ile ulusal birimin çakışmasını öngören siyasal ilke olarak” tanımlamaktadır (Gellner, 1999, s. 2). Buradan hareketle de türdeş bir yapının arzulandığını ve bunun da eğitim ve iletişim üzerinden mümkün kılındığını ifade etmektedir. Devleti ön plana çıkaran Gellner şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Sanayi insanı, bir tür dev akvaryum ya da solunum odasına benzeyen özel bir biçimde sınırlandırılmış ve inşa edilmiş birimlerde yaşamaktadır. Ancak bunun bakıma ihtiyacı vardır” (Gellner, 1999, s. 98). Burada bu bakımı sağlayacak olan yapı ise devletin kendisidir.

Günümüzde yanlış bir algının var olduğunu ifade eden Gellner, çoğu insanın bir ulusun üyesi olarak kendisini gördüğünü ve aslında bunun doğuştan geldiğine inandığını ancak bunun böyle olmadığını, tam aksine bu tür kavramların yakın zamanda ortaya çıktığını vurgular (Gellner, 1999, s. 27). Hatta bir adım öteye giderek, ulusların da devletler gibi şartlara bağlı olarak oluştuğunu ve ne ulusların ne de devletlerin her çağda ve her türlü koşulda yaşamlarını sürdürmediğini belirtir. Buradan hareketle diğer modernistlerin de vurguladığı, bu olguların gündemimize yakın zamanda girdiği önermesini öne sürer.

Sonuç olarak geleneğin icadı tarihle kurduğu bağ doğrultusunda bireylerin birbirlerine bağlı olmasını mümkün kıldığı gibi ortak düşünme ve hareket etme imkânı sunmaktadır. Özellikle anlatılan hikâyeler, masallar, heykeller, meydanlar, festivaller, törenler ve merasimler bu imkânı sürekli kılmaya yardımcı olmaktadır.

Toplumsal ve kültürel anlamda yaşanan değişimi baz alarak milliyetçiliği açıklayan bir diğer kişi Benedict Anderson'dur. 1983 yılında kaleme aldığı "Hayali Cemaatler" adlı eseriyle büyük ses getiren yazar, milliyetin ve milliyetçiliğin özel kültürel yapım türü olduğunu dile getirmiştir (Anderson, 1995, s. 18). Çıkış noktasını bunun üzerine kuran Anderson, konunun daha iyi anlaşılması adına kavramların tarihsel varlıklarını nasıl kazandıklarını, anlamın zaman içinde nasıl değiştiğini ve nasıl olup da bu şekilde derin duygularla meşruiyet kazandıklarını irdeler. Diğer modernist düşünürler gibi Anderson da bu kültürel yapıların 18. yüzyıl sonuna doğru inşa edildiklerini belirtmektedir (Anderson, 1995, s. 18).

Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak gören ve tanımlayan Anderson hem egemenliğin hem de sınıırın içkin olduğunu da ayrıca belirtir. Hayal edilmiştir zira ulusun herhangi bir üyesi bir diğer üyeyi tanımamasına rağmen birlikteliği ve beraberliği ya da kendisine yakınlığı hayal edebilmektedir. Sınırlıdır, çünkü belli bir kesimi kapsayacak şekilde tahayyül edilir. Egemendir, çünkü çıktığı çağdaki değişimden hareketle hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyeti aşındırılmıştır (Anderson, 1995, ss. 20-22). Buna istinaden de kendi egemenliğini öne çıkarmıştır. Kardeşlik ve yoldaşlık kavramlarını merkezine alan bu yaklaşım, kültürel sistemlerle ilişkilidir. Nitekim değişimin de daha çok bunun üzerinden anlaşılması gerektiğini vurgulayan Anderson, kutsal kraliyetlerin inişe geçmesi, kutsal sayılan dillerin önemini kaybedip yerel dillerin önem kazanması ve son olarak da dünyayı kavrama tarzında yaşanan değişimle birlikte ulusun tasavvur edildiğini belirtmiştir (Anderson, 1995, s. 37). Özellikle roman ve gazeteyle odaklanan yazar, tahayyül etme biçimlerimize ve zaman algımıza müdahale eden bu teknik araçların ulusu hayal etmemize yardım ettiğini aktarır. Bu teknik araçlar, ortak duygu ve söylemin oluşmasını sağlamaktadır. Kimlik için önemli olan bu durum aslında birlikte hareket etmeyi ve dayanışmayı sağlamaktadır. Kısacası, ortak görme, duyma, hissetme ve konuşma imkânı yaratmaktadır. Kapitalist yayıncılığın gelişmesiyle beraber, insanların kendileri üstüne düşünmeye başladıkları ve kendilerini başka insanlarla ilişkilendirme imkânı yakaladıkları görülür. Aslında bu durum iletişim kurma ve farklılığı görmeye birlikte kendi farklılığını anlama imkânı da yaratır. Dolayısıyla milli bir bilincin oluşmasını da tetikleyen bu durum, kapitalist yayıncılıkla birlikte geniş bir alana yayılmıştır. Dolayısıyla milliyetçilik, Anderson'un belirttiği gibi ulusların var olmadığı yerde onları icat eder (Anderson, 1995, s. 21). Son olarak kapitalizm, matbaa ve dilsel çeşitlilik arasındaki ilişki ulusal toplulukların hayal edilebilmesini mümkün kılmıştır (Anderson, 1995, s. 58). Bu da aslında bir standartlaşmaya, yeni bir iletişim alanına ve dilsel açıdan bir sabitliğin oluşmasına neden olmuştur.

Etno-sembozime bakıldığında ise hem ilkçileri hem de modernistleri eleştirerek ara bir yol bulmak üzere öne çıktığı görülür. Özellikle Anthony D. Smith'in yaptığı katkılarla birlikte kendisini iyice görünür kılan bu yaklaşım, merkezine etnik kimliği alarak sembolik unsurlar ve öznel boyutlar üzerinden millet ve milliyetçiliği anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Milletlerin hem modernitenin bir ürünü olduğunu hem de etnik bağların eskiye dayandığına vurgu yaparak milliyetçilik kuramlarına katkı sunar. Bu bağlamda milletlerin gelişim sürecine bakılıp geniş bir zaman dilimi içinde ele alınması

gerektiğini belirten yaklaşım, özellikle de modern milletlerin doğuşunu anlamak için etnik geçmişlerini dikkate almamız gerektiğini vurgular (Özkırımlı, 1999, s. 195). Bu anlamda, Smith, etnik köken ve cemaatleri milletlerin oluşumu ve devamlılığı için önemli görür (Smith, 2017, s. 36). Bu devamlılıkta önemli olan mit, sembol, hatıra ve değer etno-sembozizmde merkezi bir rol oynar. Bunlar üzerinden farklılık ve meşru gösterme durumu gelişir. Şöyle ki grupların tanımlama ve tanımlanma durumu bu mit, sembol, değer ve hatıralar üzerinden şekillenir. Dolayısıyla, “biz” ve “öteki” ayrımları oluşur. Smith bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “aynı kültürel unsurlar her topluluğa dil, din, adet ve kurumlar açısından hem kendi üyeleri hem de yabancılar tarafından diğer benzer topluluklardan ayırt edilmelerine yardımcı olan özgün birer sembolik repertuar kazandırmıştır, bunlar her topluluğun profilini belirleyerek onların toplumsal sınırlarını ve yabancılarla olan zıtlığını keskinleştirmiş, söz konusu toplumsal sınır da cemaatleri tanımlamaya ve “bizi” “onlardan” ayırmaya devam etmiştir” (Smith, 2017, ss. 39-40). Benzer bir ayrımı Thomas Hylland Eriksen de yapmaktadır. Kendisini farklı gören grupların asgari düzeydeki ilişkisi ve etkileşimi aslında “biz” ve “onlar” ayrımını oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkiler doğrultusunda şekillenen bu ayrım esasında sosyal süreçlerin varlığıyla ilgilidir. Bu anlamda dışlama ve dahil etme pratikleri oluşmaktadır (Eriksen, 2002, s. 19). Bu ayrımlar üzerinden de aslında milli bir bilincin güçlü bir şekilde zuhur ettiği söylenebilir. Nitekim bu milli bilinç semboller vasıtasıyla güçlü kalabilmektedir. Özellikle bayrak, milli marş ya da bayramlar vasıtasıyla ortak bağ ve milli kimlik yaratılır (Smith, 2017, s. 40). Ancak kimlik bilincinin oluşmasında etnik bir kimliğin ortaya çıkıp gelişmesi mühimdir. Bu anlamda da aslında bir ayrım oluşur. Şöyle ki etnik kategori ve etnik grup meselesi öne çıkar. Smith, bir kesimin sahip olduğu ortak coğrafi, tarihi, dilsel ve kültürel özellikleri dolayısıyla dışarıdan bakanlar tarafından aynı adla anılıp, kendisinden farklı olduğu düşünülen ve buna bağlı olarak da kökeni ve ataları aynı olduğu tahmin edilen bir halkı etnik kategori olarak tanımlar (Smith, 2002, s. 55). Bu kategoriye mensup kişiler siyasal bir bilince sahip olmadığı gibi çok az bir öz bilince haizdirler. Öteki tarafından tanınan etnik kategoriler, “kendi” tarafından tanınmamıştır. Örneğin, 1900’lerden önce Anadolu Türkleri bir etnik kategori olarak görülmektedir (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 18). Yani kendi öz bilinçlerinin farkında olmadıkları ve buna yönelik bir mobilizasyon sergilemedikleri söylenebilir. Etnik grup ise hem etnik kategori özellikleri taşıyan hem de öz bilince sahip olup, kendini böyle gören ve buna bağlı olarak da güçlü bir aidiyet ve etkin bir dayanışma duygusuna sahip bir halkı ifade etmektedir (Smith, 2002, s. 56). Bu dayanışma duygusu ve aidiyet aslında “diğeri” olarak tanımlanan grupla “kendi” arasına farklı tutum ve sembollerden oluşan bir mesafe koyar. Ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek tahayyülü ile kimlik düzeyinde bir tanımlama ortaya konulur. Dil, giysi, yaşam ve yerleşim tarzı, özel günler, kutlamalar, festivaller, dövme ve takı gibi özellikler kimliğin sergilenmesi açısından önemli olup, farkı da yansıtır. Dayanışmayı güçlü kılan bu özellikler sayesinde etnik kategoriler grup düzenini sağlayabilirler. Tek ve özel olmaya özen gösteren, diğerklerinden farklı olduğunu belirtme amacı taşıyan etnik gruplar, diğeriyle temas ettiğinde kendi benliğinin farkına varabilir ve böylece ifade etme ve düşünme biçimini temsil edebilir. Tarihe, ortak atalara, soya, dile,

dine, mitlere ve sembollere atıf yapan etnik gruplar, bunları paylaşılan kimlikler için önemli görüp, kimlikleri canlı tutabilecek bir dayanışma duygusunun sağlanacağını düşünür.

Millet ve milliyetçiliğin oluşmasında etnik kökenin önemini vurgulayan bu yaklaşım sadece etnik kökene odaklanmaz. Aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve siyasi faktörlerin etkisini de ortaya koymaya çalışır. Elbette, bu değişim ve dönüşümlere bağlı olarak da etnik kimliğin unutulmaması gerektiği söylenir. Bu anlamda tarihe önem veren bu yaklaşım, milletleri milliyetçilikten önce görmektedir. Öte yandan da mitlerin, sembollerin ve törelerin aslında milliyetçiliğin içeriğini doldurduğu fikrini savunmaktadır (Özkırımlı, 1999, s. 196).

Toplumsal koşullardan bağımsız olmayan milliyetçilik söylemi kitleleri etkilemek adına geçmiş ve bugünü kurgulayarak bir hareket alanı yaratmaya çalışmaktadır. Bahse konu olan Kürt milliyetçiliği de ortaya koyduğu söylem vasıtasıyla kitleleri etkilemeye çalışıp kitleselleşme amacı taşımaktadır. Özellikle etnik kimliğe ve tarihe yapılan vurgu sebebiyle bu çalışmanın etnik milliyetçiliğe odaklanması teorik olarak Connor ve Smith'in yaklaşımlarının daha geçerli olduğu fakat modernistlerin bakış açılarının da Kürt milliyetçiliğinin analizinde faydalı birer perspektif sağladığını ve kullanılacağını söylemek gerekir. Çalışmanın bir sonraki bölümü bu perspektif bağlamında Kürt milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığını tartışacaktır.

3. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Eğer milliyetçiliği kitlesel bir olgu olarak ele alırsak, ortaya çıkan Kürt milliyetçiliğinin özellikle 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında gerçekleşen Kürt isyanlarından sonra görünür olmaya başladığı ve merkezine Kürt kimliğini koruma ve onu muhafaza etme söylem ve iddiasını yerleştiği söylenebilir. Bu dönemin yayınlarına bakıldığında, “milletin ebedi ve ezeli olduğu ve üzerinde hak talep edilen toprakların her zaman milli topraklar olduğunu göstermeyi” hedefleyen milliyetçi bir amacın mevcut olduğu görülür (Bozarslan, 2008a, s. 851). Kürt milliyetçi söylemin en önemli kaynakları sayılabilecek yayınlarda, Kürtlüğün Türklükten ayrı olduğunun dile getirildiği ve farklı bir tarih okuması yapıldığı görülmektedir. Özcü bir yaklaşımın izlerini taşıyan bu amaç, özellikle 1960’larda ve 1970’lerde sıkça dile getirilecektir.³ Toplumsal ve siyasal değişimlere bağlı olarak Kürt kimliğinin siyasallaş(tırıl)ması ve kitleselleş(tiril)mesi, ilerleyen sayfalarda anlatılacak olan belirli dinamiklerin (göç, kentleşme, eğitim fırsatları, yayımcılık faaliyetleri) etkisiyle gelişip, milliyetçi bir mahiyeti öne çıkarmıştır. Bu bağlamda çalışmanın asıl konusunu oluşturan 1960’lı yılların anlaşılması için literatürde son Kürt isyanı olarak gösterilen “1938 Dersim İsyanı” sonrası Kürtlerin nasıl mobilize olduklarına bakmak gerekmektedir. Nitekim çalışmanın bu seyri, merkezine 1960’lı yılları alarak, yetmişlerin ortalarından itibaren daha fazla mobilize olan ve giderek toplumsal alana nüfuz etmeye başlayan Kürt

³ Hamit Bozarslan, isyanlardan sonra Kürt kültürü ve dilinin korunmasına yönelik faaliyetlerin arttığını ve dolayısıyla *Roja Nû* ve *Ronahi* gibi dergilerle başlayan sürecin İhsan Nuri Paşa, Nuri Dersimi ve Zınar Silopi'nin kaleme aldıkları anı ve tarih yazımıyla devam ettiğini belirtmektedir (Bozarslan, 2008a, s. 851).

milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini tartışacaktır. Zira bahsi geçen yıllar, bu çalışma bağlamında Kürt milliyetçiliğinin söylem ve siyasal vizyon olarak doğduğu ve şekillendiği yıllar olarak görülmektedir.

Yeni bir ulus-devletin kurulup yükselişe geçtiği 20. yüzyılın başlarında çeşitli isyanlar (Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim) gerçekleşmişti. İsyanların bastırılmasından sonra bölgenin uzun bir süre umumi müfettişliklerce yönetildiği görülmektedir. Bu süre zarfında genel olarak yatırımdan uzak bir şekilde yönetilen bölge daha çok güvenliğe dair yatırımlarla öne çıkmıştır (Ekinci, 2011, s. 53). Bruinessen, 1930'ların sonuna gelindiğinde bölgede sükunetin sağlandığını, belirli yerlerde jandarma karakolunun kurulduğunu ve bu yerlerin kontrolünü üstlendiğini ve son olarak da Kürt dili, Kürt giyimi ve Kürt folklorunun tümüyle yasaklandığını söylemektedir (Bruinessen, 1993, s. 339). “Doğu” veya “Şark” olarak adlandırılan bölgede yaşayan farklı kimliklere sahip gruplar ulus-devletin türdeş bir yapı inşa etme isteğinden ötürü ulus-devlet tarafından tek bir potada eritilmek istenmiştir. Bu anlamda Kürtleri farklı bir grup olarak görmeyen yöneticiler, onların Türk olduklarını iddia ederek siyasal bir birliği muhafaza etme düşüncesiyle hareket etmiştir (Bruinessen, 1993, s. 339). Ancak “1938 Dersim İsyanı” sonrasındaki dönem, daha önce söylendiği gibi kimliği ve kültürü koruma ve onu muhafaza etme gayretinin var olduğu yıllardır. Bu bağlamda Kürt kimliği ve kültürünün unutulmaması adına bir etnik grup bilincinin yaratılmak istendiği görülmektedir. Zira Kürt kimliğini ve kültürünü yaşatma ve onu sürdürme adına ortaya konulan çaba, hem kimliklerine dair bir farkındalığı geliştirmiş hem de kendi kimliklerine bağlanmayı güçlendirmiştir. Bozarslan, “milliyetçi elit sınıfın, isyanlardan hemen sonraki dönemde, Kemalist Türkiye’de yasaklanan Kürt dilini ve kültürünü korumayı hedeflediğini ve önceliğinin bu olduğu”nu ifade etmektedir (Bozarslan, 2005, s. 50). Esas olarak bu, “biz” ve “bizim” olanı tanımlama gayretinin bir göstergesidir. Ötekinin varlığına bağlı olarak şekillenen bu gayret, bir ilişkisellik durumunda belirginleşir. Kendisinden farklı olanla ilişki kurma ya da temas haline geçme bir farkındalık yaratır. Etkileşim içine giren veya iletişim kuran gruplar birbirlerine yakın fikirler veya benzerlikler gördüğünde ortak bir inanca ya da duygudaşlığa bağlanabilir. Bu inanç ya da duygudaşlık Connor’ın sıkça üstünde durduğu ortak atalara duyulan inanca ya da aynı soydan gelmeye yönelik olabilir (Connor, 1990, s. 92). Ortak bir bağın oluşumunu mümkün kılan bu inanç ve duygudaşlık toplumsal bir hafızanın da oluşmasını sağlar. Öte yandan, eğer bir benzerlik yoksa ve farklılık görülüyorsa duygudaşlık veya inançtan söz edilemez. Aksine birbirlerinden farklı olduklarına inanan iki farklı grup ortaya çıkar. Dolayısıyla kendi kimliğinin farkına varan ve “öteki” olarak tanımladığından farklı olduğunu düşünen bireyler, kendi uzamlarında, kendi yaşamsal alanlarında bu kimliği sürdürmeye çalışırlar. Kendi kimliklerinin temsil edilmediğini ya da kendi kimliklerinin kabul görmediği bir durumda bireyler belli şikayetler ve talepler öne sürebilir. Connor, ulus-devlet içinde egemen etnik grubun, kültürel ve politik olarak kendisini üstün görmesi veya kendini devletin politik uzantısı olarak düşünme eğiliminde olmasının egemen olmayanların kendi etnik kimliklerine yakınlaşmasına ve kendi kimliklerine dair bir farkındalık içinde olmasına neden olduğunu ve bu durumda da aslında ulus-

devletleri rahatsız edebildiklerini vurgulamaktadır (Connor, 1992, s. 54). Bu şikâyet ve taleplere bağlı olarak bireyler yaşamı ve dünyayı sorgulayıp, bir “hoşnutsuzluk” halini yansıtabilirler. Kürt milliyetçiliğinin ortaya koyduğu söylem de buna benzer bir “hoşnutsuzluğu” içinde barındırarak hareket etmiştir. Milliyetçiliğin benimsediği bu “hoşnutsuzluk” hali Mesut Yeğen’in belirttiği şekilde “Türkiye siyasetinin bir sabiti” haline dönüşmüştür (Yeğen, 2009, s. 34). Buradan güç alacak bir şekilde yeni bir söylem ortaya koyan Kürt milliyetçiliği kitleleri etkilemek adına bu söylemi sürekli inşa ederek genel bir muhalefeti hedeflemiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan isyanlardan sonra Kürt milliyetçiliği, 1940’larda kimliği ve kültürü muhafaza edecek şekilde hareket etmiş ve gelecek dönemde kendisini ifade edecek siyasi kanalları aramaya çalışmıştır.

Demokrat Parti’nin (DP) iktidar olmasıyla birlikte hem Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde hem de ülkenin geri kalan kısmında önemli değişimler yaşandı. 1950’lerde oluşan ve sonrasında hızlanan sosyo-ekonomik değişimler, “tarımın makineleşmesi, sanayileşme, kırdan kente göç, rakip siyasi partilerin yol açtığı siyasal hareketlenme, eğitimin ve kitle iletişimin yaygınlaşması” toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur (Bruinessen, 1994, s. 57). Yaşanan sosyo-ekonomik ve demografik değişim sayesinde bölgede fark edilir pek çok iyileşme ve gelişme gerçekleşmiştir. Gellner, sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşüme değinerek nüfus patlamasının olduğunu, hızlı kentleşmenin gerçekleştiğini ve buna bağlı olarak da aslında yoğun bir göç sürecinin yaşandığını vurgulamıştır. Bu durumun da aslında milliyetçiliğin oluşmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Gellner, 1999, s. 83). Bölgenin ekonomik olarak gelişmesi ve diğer taraftan eğitim fırsatlarının artması 1960’larda geniş tabanlı bir milliyetçi mobilizasyonun oluşmasına katkı sunacaktır. Bu süreç, iş bulma ümidi ile hareket edenlerin veya eğitim fırsatlarından yararlanmak isteyenlerin göç etmesiyle şekillenmiştir. Bruinessen’e göre göç eden bu kesimlerin karşılaştığı ayrımcılık, onları kendi kültür ve tarihlerine yakınlaştırmıştır (Bruinessen, 1993, s. 187). Bu anlamda göç eden kesim sınıf bilincine ve kimlik siyasetine açık hale gelmiştir. Nitekim bu kesim, büyük şehirlerdeki Kürt⁴ milliyetçiliğinin ortaya koyacağı söylem ve mobilizasyonun ana damarlarından birini oluşturacaktır. Özellikle Dicle (1941) ve Fırat (1943) talebe yurtları (Anter, 1991, s. 109), öğrencilerin burada konaklaması için imkân sağladığı gibi Kürt kimliğinin ve milliyetçi bir bilincin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Öğrencilerin birbirleriyle iletişimleri ve etkileşimleri kimliklerine dair bir farkındalık yaratmıştır. Doğdukları coğrafyanın ve bağlı oldukları ekonomik ortamın dışına çıkan bu kişiler, kendi farklılıklarının farkına varıp, kökenlerine ve kimliklerine yönelik bir merak duygusu hissetmişlerdir. Böylece, geçmişe dair bir araştırma içine giren bireyler, aidiyet duygusunu yaratacak bir anlatı bağlamında kim olduklarını, nereden gelip nereye gideceklerini cevaplayacak bir öyküye ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla meraklarını gidermek için araştırma yapan, belli dayanışma ve tanışma geceleri düzenleyen gruplar (“Doğu Geceleri” ve bir dizi

⁴ Bu çalışmada Kürtlerden kastedilen her zaman/her yerde ve bütün Kürtler için geçerli olan bir “Kürt” genellemesi değildir. Esasen etnik grup bilinci kazanmış ve bu anlamda Kürt dili ve kültürünün tanınması ve yaşatılması adına belli bir farkındalığı olanlar kastedilmektedir.

“öğrenci piknikleri”) özellikle de hemşehrilik üzerinden oluşturulan bağlar kolektif bir kimliğin belirginleşmesine katkı sunmuştur (Bozarlan, 2008a, s. 852). Var olan göç süreciyle birlikte Kürtlerin büyük şehirlerde görünür olması, ortak değer ve ortak davranışı yeniden şekillendirerek “biz” ve “öteki” ayrımının oluşmasını sağlamıştır. Bir bağımsızlık ilişkisinin tezahürü olan bu ayrım, biz’in öteki ile kurduğu ilişki bağlamında anlaşılabilir. Bu minvalde “biz”i neyin “biz” yaptığını kavramak gerekir. Sonuç olarak, birliğin içinde ve dışında olanı belirleme bir inşayı gerektirir. Kürt milliyetçiliği de böyle bir inşaya başvurarak “biz”i oluşturup farklı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle büyük, sanayinin gelişmiş olduğu ve çeşitli imkanlar sunan kentler Kürt kimliğinin tezahür ettiği yeni mekânlar olacaktır. Siyasal olanla ilişki kurmayı sağlayan bu mekanlar itiraz, şikâyet, istek ve görünür olmayı sağlayan uzamlar olarak öne çıkmıştır. Ancak bu dönemde ve daha sonrasında kurumsallaşmış politik sistem Kürt milliyetçiliğinin ortaya koyduğu farklı olduğu söylemini görmezden gelerek kapalılığını sürdürecektir. Milliyetçi bir mahiyeti içinde barındıran mobilizasyon bu kapalılığı aşmak isteyerek, demokratikleşmeyi ve kamusal alanı genişletmeyi arzulamıştır. Buna istinaden de Kürt milliyetçiliği farklılıkların kamusal alanda görülmesini ve temsiliyetini savunmuştur. Abbas Vali, Türkiye’de kamusal alanın “ulusal” alanla tanımlanmış olduğunu ve bu alanın sınırlarının ise baskın/egemen ilişkilerce belirlendiğini söyler (Vali, 2005, s. 97). Dolayısıyla, Kürt kimliği ve kültürünün bu alanda görünür olmasını arzulayan Kürt milliyetçiliği, bölgesel olmaktan çıkıp, geniş bir alana yayılacak bir mahiyet elde etmeyi amaçlayacaktır.

1950’lerde özellikle yayıncılık faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Ortaya konulan eserler, Anderson’un yazılı kaynakların milliyetçiliği yaratmadaki etkisini anımsatır şekilde, etnik kimlik bilincine yönelik bir farkındalık yaratmıştır. Özellikle Musa Anter’in *Dicle Kaynağı* gazetesi, Suriyeli Kürtlerin çalışmaları (Cegerxwin ve Qedri Can’ın şiirleri) ve Avrupa’da oluşan Kürt diasporasının faaliyetleri hem Kürt milliyetçiliğinin şekillenmesini hem de Kürt kimliğinin siyasallaşmasını sağlamıştır. Bu dönem Kürtçe’nin ayrı bir dil ve Kürtlerin ayrı bir grup olduğunu savunanlar Kürtçe yayım yapma eğilimi içerisine girmişlerdi. Bu anlamda da ulusun tahayyül edilmesine yardımcı olacak araçların (gazete, şiir, roman vb.) devreye girdiği söylenebilir. Böylece elitlerden kitlelere yayılan etnik kimliğe dair inanç yavaş yavaş şekillenip, motivasyon sağlayacak bir güç haline dönüşmüştür. Erken Cumhuriyet döneminde Kürt milliyetçiliğine dair fikirler genel olarak elitler üzerinden şekillenmekteydi. Geniş bir mahiyete ulaşmayan bu fikirler, dar bir alana sıkışıp kalmıştı. Ancak 1950’lerden itibaren milliyetçiliğin kademe kademe kiteselleştiği görülmektedir. Elitlerden kitlelere yayılan bir kimlik bilinci öne çıkmıştır. Connor, bireylerdeki algıya odaklanarak milliyetçiliğin elit bir fenomen olarak görülemeyeceğini aksine kitlesel bir olgu olarak tarif edilmesini gerektiğini söyler (Connor, 1994, s. 212).

Kültürel, sosyal, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler Kürtlerde etnik grup bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Değişim ve dönüşüme neden olan bu önemli gelişmelerin dışında vurgulanması

gereken belli olaylar da yaşanmıştır. Bu olayların başında Musa Anter'in *İleri Yurt* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Kürtlerin durumunu ifade eden çalışmalar öne çıkmaktadır. Özellikle Anter'in 1959 yılında yazdığı "Kımlı" (Qimıl) (Anter, 1991, s. 143) şiiri örnek olarak verilebilir. Şiiri önemli kılan durum ise Kürtçe ve Türkçe ifadeler içermesidir. Türkiye'de Kürtçe yayım yasağı nedeniyle, şiir hoş karşılanmamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer önemli olay, Irak'ta gelişen Kürt milliyetçiliğiydi (Somer, 2015, s. 181). Irak'taki Kürt hareketinin gelişmesi Türkiye'de yaşamakta olan Kürtleri etkilemiştir. Ancak, Türkiye'deki siyasi alanın Kürtlüğün ifadesi olabilecek söylem ve pratiklere kapalı olması belli önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu önleme örnek olarak elli iki kişinin gözaltına alınması verilebilir. Süreç içerisinde iki kişinin serbest bırakılması ve bir kişinin de gözaltı sırasında ölmesi ile sayının kırk dokuza düşmesi, davanın "49'lar olayı" olarak okunmasına neden olmuştur (Somer, 2015, ss. 184-185). Tutuklanan Kürt aktivistler, "Kürtçülük ya da Kürt milliyetçiliğini" teşvik etmekle⁵ suçlanmışlardır (Güneş, 2007, s. 705). Bu dava, görünür olma ve işitilme arzusunun bir tezahürü olarak da okunabilir. Nitekim böyle bir fırsatın oluşmasını sağlayan dava, Kürtlerin birçoğu tarafından takip edilmiş ve dava esnasında yapılan savunmalar ilerleyen dönemde Kürt milliyetçiliğinin ortak tanımlayıcı özelliklerini şekillendirmiştir.

Genel olarak etnik kimliği merkezine alarak bir gelişim süreci içine giren Kürt milliyetçiliği, Francesca Poletta ve James M. Jasper'dan alıntılanarak ifade etmek gerekirse, "var olduğumuzu ve var olma hakkımızı dikkate almalı" (Poletta & Jasper, 2001, s. 288) söylemi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu söylem özellikle 1960'larda sıkça dile getirilecek ve bu yönde hareket etmeyi mümkün kılan bir motivasyona evrilecektir. Özetle, 1970'lerde giderek kitleselleşen bir hareketinin oluşumu, 1950'lerde yaşanan değişimler ve dönüşümler doğrultusunda şekillenmiştir.⁶ Burada unutulmaması gereken ise 1950'lerde yaşanan değişimler anayasal olarak Kürtlere kendi kimlikleriyle hareket etme imkânı tanımamaktaydı. Genel olarak "Türk vatandaşları olarak ya da solcu, muhafazakâr ve İslami eğilimlerin bir parçası olarak kendilerini gösterebilmelerinin yasal kanalları vardı" (Natali, 2009, s. 147). Ancak kendi kimliklerini yaşatacak ya da onu gösterecek bir şekilde öne çıkmaları mümkün değildi. Buna rağmen eğitim fırsatlarından yararlanmaları, ekonomik saikler sebebiyle batıya göç etmeleri ve yayımcılık faaliyetlerinin etkisiyle birlikte milliyetçi bir mobilizasyonun temellerini attıkları söylenebilir. Bir sonraki bölümde bu temelden güç alan mobilizasyonun 1960'larda nasıl kitlesel ve sürekli bir harekete evrildiği ve aynı zamanda görülme ve işitilme amacını nasıl dile getirdiği aktarılacaktır.

4. SÜREKLİ MOBİLİZASYONUN GELİŞİMİ

⁵ Bu davaya medyanın var olan ilgisi olayın geniş kesimlerce duyulmasını mümkün kıldı. İsyanlardan sonra Kürtlere yönelik en dikkat çekici hadise olarak öne çıkan 49'lar davası, tepkisel bir hareketin ortaya çıkmasına yol açtı. Etnik kimlik bilinci bir grup Kürt milliyetçisinin özel alanı olmaktan çıkıp, genele yayılan bir hal almaktaydı. Dolayısıyla zamanla kitleselleşecektir.

⁶ McDowall, ortaya çıkan hareketi, "yoksulluk, sosyal adaletsizlik ve fiziki yer değiştirmenin yanında etnik kimlik fikirlerinden doğduğunu" ve bunların hepsinin bir araya gelmesiyle kitleselleştiğini vurgulamıştır (McDowall, 2004, s. 535).

1960'lı yıllar Türkiye'de toplumsal dinamiklerin hareketli ve bilinçli olduğu yıllardır. Bu döneme doğru girerken ekonomik sorunların varlığı ve artan siyasi istikrarsızlık otoriter bir yönetim anlayışına neden olmuştur. Bununla beraber Kürtlerin büyük şehirlere göç etmesiyle birlikte artan kimlik farkındalıkları, belli bir siyasallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum Bruinessen'e göre Türkiye'deki askeri ve bürokratik elitleri endişelendirmiştir (Bruinessen, 1993, ss. 338-339). Kürt ulusal duygularına yaslanan bir hareketi devletin bekası için tehdit olarak algılayan bu kesim, kısa zaman sonra 27 Mayıs askeri darbesiyle Adnan Menderes'i devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Darbeden bir müddet sonra Kürt kimliğinin ayrı ve farklı olduğunu savunanlara yönelik belli uygulamalar ortaya konulmuştur. İlkın, 485 Kürt ileri geleni (şeyh, ağa ve aydın) gözaltına alınarak Sivas'taki bir kamp alanına götürülmüş, ardından da bunlar içerisinde elli beş kişi yurdun değişik illerine sürülmüştür (Akkaya, 2013, s. 127; Kirişçi & Winrow, 1997, s. 113). Kürtçe yer adları Türkçe ile değiştirildiği ve benzer bir şekilde 1961 yılında yatılı bölge okullarının Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde açıldığı görülmektedir. Mesut Yeğen'e göre bu okullar "Kürtleri asimilasyonist yurttaşlık pratikleriyle yüz yüze bırakmıştır" (Yeğen, 2009, s. 69). Ancak, bu durum istenilen sonucu vermediği gibi birçok Kürt öğrencinin etnik kimlik bilincini geliştirmiştir. Var olan veya var olduğu iddia edilen baskı, türdeş/yeypare bir yapı oluşturma amacı gütmüştür. Ancak, farklılıkların daha da görünür olmasına neden olmuştur. Nitekim, egemen etnik grubun yok sayma veya görmeme anlayışı diğer etnik grupların siyasallaşmasına katkı sunmuştur. Connor, asimilasyon sürecinin tek yönlü gerçekleşmediğini, egemen olanın egemen olamayan/baskın olmayan kimliğe yönelik bir tehdit oluşturmasının etnik milliyetçiliği tetikleyeceğini söylemiştir (Connor, 1994, s. 51).

Gerçekleştirilen darbeden sonra 1961'de yürürlüğe konulan anayasa, geniş bir özgürlük alanı yaratmıştır. Buradan hareketle var olan özgürlük alanı, Hamit Bozarslan'ın ifade ettiği gibi, "hem "Doğu Sorunu" nun belli ölçüde tartışılmasını hem de Kürt entelijensiyasının yeni ifade olanaklarına sahip olmasını mümkün kılmıştır." (Bozarslan, 2008a, s. 853). Kürtler için yeni fırsatlar ortaya koyan 1961 Anayasası, "Doğu Sorunu" adı altında dile getirilen sosyo-ekonomik ve eşitlik taleplerinin kamusal alanda tartışılmasına imkân sağlamıştır. Bu ortamda, Kürt milliyetçiliği etnik kimlik söylemini kullanarak bir mobilizasyonun oluşmasını mümkün kılmıştır. Nitekim ortaya çıkacak olan mobilizasyonun gelişmesini sağlayacak olan bu durum, zamanla az gelişmişlik söyleminin ötesine geçerek etnik kimlik, sömürge, ulusal sorun ve ayrımcılık üzerinden bir söylem geliştirecektir. Connor, iletişim ve ulaşım araçlarındaki ilerlemenin grup üyelerinin kendileriyle ötekiler arasında var olan farklılıkları içselleştirmesine ve bundan daha fazla haberdar olmasına ve bu anlamda da aslında kültürel bilinçlerinin artmasına katkı sunduğunu göstermiştir (Connor, 1972, s. 328). Dolayısıyla kitlesel bir boyuta ulaşma imkânı yaratan bu ilerleme, Kürt milliyetçiliğinin söylem alanını genişletip, ona kendisini ifade etme imkanını da sağlamıştır.

1960'lar ve sonrasında süreklilik arz eden bir hareket biçimine evrilen mobilizasyon, Cenk Saraçoğlu'na göre, "öncelikle kentlerde kimlik ve örgütlenme kazandı; Kürt işçi, öğrenci ve aydın kesiminin yönlendiriciliğinde geliştiği ve hareket üzerinde geleneksel Kürt toprak sahiplerinin etkisinin son derece sınırlı olduğu" yönündedir (Saraçoğlu, 2006, s. 239). Saraçoğlu'nun tespitine ek olarak Kürtlerin legal siyasete katılma imkanını elde etmeleri dikkate değerdir. Zira, solun sosyal adalet anlayışı Kürtleri etkilemekle beraber, onların birçoğunun Türkiye İşçi Partisi (TİP)⁷ içinde hareket etmelerini sağlamıştır. Özellikle zamanın terminolojisinde "Doğu Sorunu" söyleminin kullanılması Kürtleri etkilemiştir. Cenk Saraçoğlu, bu dönemde "Kürt kimliğinin kent merkezli bağımsız bir Kürt hareketine kaynaklık etmesinin önünde belli kısıtlamaların olduğunu" söylemekte ve bunun sağlanmasını da şu şekilde yapmaktadır: "Türkiye'deki siyasi yapılanma Kürt kimliğini ve Kürt milliyetçiliğini meşru ve yasal bir odak olarak görmüyor, bu yönde ortaya çıkabilecek örgütlenmeler türlü mekanizmalarla hemen siyasetin dışına atılıyordu" (Saraçoğlu, 2006, s. 246).⁸ Bu koşullar, derdi Kürt kimliği ve kültürü olanları Türkiye'deki sosyalist hareketin çekim alanına sürüklemiştir. Gündelik hayat pratikleri içerisinde karşılaşılan sosyoekonomik eşitsizlikler ya da kentlere göç edenlerin hissettikleri farklılıklar, merkeze etnik kimliğini alarak kendisini sol içerisinde ifade etmiştir. Hatta Bruinessen, Kürt hareketinin 1960'larda sol hareketin bir parçası olacak şekilde öne sürdüğü taleplerinin "Kürtlerin varlığının ve kültürel haklarının tanınması ve ekonomik gelişmenin sağlanması" yönünde olduğunu belirtmiştir (Bruinessen, 1993, s. 68). Ortaya konulan talep ve söylem bir anlamda kimliğin farklılığını dile getirerek aslında Smith'in vurgulamış olduğu sembol, mit ve geleneklerden yararlanmış. Bir inşa bağlamında gelişen bu söylem ve talep, milli bir bilinç yaratmayı arzularak geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmayı amaçlamış ve bu bağlamda da grup birlikteliğinin oluşmasını ve meşru görülmesini hedeflemiştir.

Diğer partilerle kıyaslandığında TİP, Kürtlerin varlığını kabul etmekteydi (Güneş, 2007, s. 716). Bu durum Kürtlerin TİP'e yakınlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla artan ilgi sayesinde TİP hem farklı şehirlerde örgütlenmiş hem de Kürtlere dair bazı talepleri dile getirmiştir. Bu bağlamda, TİP, Kürt meselesini hem sınıfsal hem de azgelişmişlik boyutuyla ifade etmekte ama aynı zamanda meselenin etnisite ve kimlik boyutunu da dile getirmektedir (Kakışım, 2016, ss. 194-205).⁹ Parti içerisinde

⁷ Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist partinin meclise girmesi 1961 anayasasıyla gerçekleşmiştir. Türk-İş'te çalışan 12 sendikacının girişimiyle kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) özellikle Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'in etkileriyle önemli bir ivme kaydetmiştir.

⁸ Kürt hareketinin gelişiminde öncü konumda sol hareketin bulunmasına rağmen kısmen de olsa sağ fraksiyondaki milliyetçi Kürtler geleneksel eğilimleri doğrultusunda, Irak'taki Kürt hareketinden, özeldde Molla Mustafa Barzani'den etkilenip, legal olmasa da Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kurmuşlardır. Hatta McDowall bu partiyi ilk "Kürtçü" parti olarak tanımlamaktadır. TKDP, Kürt kimliğinin yaşamsal haklarının tanınması yönünde de mücadele etmiştir. Kimi zaman TİP'e destek veren TKDP, aynı zamanda Doğu Mitingleri'nin organize edilmesinde de yer almıştır. Sonuç olarak hiçbir zaman Kürtler içinde güçlü bir şekilde tutunmayı başaramadığı, ancak örgütlenme de ve bilinçlenme de etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda milliyetçi fikirlerin dolaşıma girmesinde ve kitleselleşmesinde öncü konumda olmasa da TKDP'nin payı mevcuttur denilebilir.

⁹ TİP zamanla meselenin etnik boyutuna daha fazla vurgu yapacaktır. Can Kakışım, çalışmasında TİP'in birinci kongresinde meselenin mütevazı bir şekilde kendisine yer bulduğunu, ikinci ve üçüncü kongrelerinde de aslında benzer bir yaklaşımın takip edildiğini ve dolayısıyla "Doğu Meselesi"nin sadece bir "kalkınma sorunu" olarak

örgütlenen Kürt öğrenci ve aydınlar genel olarak “doğulular” olarak tanımlanıyor ve sıkça bu söylemi dile getiriyordu. Bu anlamda “doğululuk” üzerinden Kürtlüğün inşası kendisini ifade etmek için meşru bir zemin yaratma arayışından kaynaklanmıştır. Hatta bu tanımlama, dönemin jargonunu oluştururken aynı zamanda yayımcılık faaliyetlerinde de sık sık kullanılmıştır. Etnik kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir dinamik olan yayımcılık önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda, Benedict Anderson’un vurguladığı gibi kapitalist yayımcılığın gelişmesi kimliğe dair bilinçlenmeyi arttırmaktadır (Anderson, 1995, s. 51). İletişim teknolojilerinin artması ve yaygınlaşması benzer dertleri olan insanları birbirine yakın kılmıştır. Bu anlamda ortak görme, duyma ve hissetme mümkün hale gelmiştir. Kimliğin farkına varma ve bunu sahiplenme adına bir bilinç yaratmayı hedefleyen dönemin eserleri, dönemin koşulları sayesinde (özellikle yeni anayasanın sağladığı düşünce ve ifade özgürlüğü) dolaşıma girmiştir. Buna istinaden bu dönemde Kürt siyasal ve kültürel dergilerin çıktığı görülmektedir: “*Dicle-Fırat (1962-1963)*, *Deng (Ses, 1963)*, *Reya Rast (Gerçek Yol)*, *Roje Newe (Yeni Gün, 1963)* ve *Yeni Akış* gibi dergiler” dönemin ürünü olup, Türkiye’deki Kürt meselesini “Doğu Sorunu” başlığı altında tartışmışlardır (Güneş, 2007, s. 707). Aynı zamanda Kürtlerin kültürü ve kökeni üzerine de bilgi vermeyi amaçlayan bu eserler, kimliğe dair bir bilinç kazanılmasını amaçlamıştır. Burada vurgulanması gereken durumlardan biri *Yeni Akış* dergisinin çıkardığı ilk sayıda “Kürt Meselesi” başlığını kullanmasıdır (Güneş, 2007, s. 712). Meselenin özü itibarıyla tartışılması bu dönem ilk kez gerçekleşmiştir. Bu şekilde kimliğe dair farkındalık yaratılmak istenmiştir. Dergilerin dışında Kürt edebiyatının en önemli klasiği olarak kabul edilen Ahmed-i Hani tarafından kaleme alınan *Mem ü Zin* eserinin yayımlanması ve bu dönem Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmesi önemlidir. Hamit Bozarslan, Xani’nin eserinin bu dönem yayımlanmasını Kürtçe’nin yazılı bir dil olarak vurgulanması adına önemli görmektedir (Bozarslan, 2008a, s. 853).¹⁰ Dile sabitlik kazandırma ve onun kullanımda olduğunu gösteren bu çalışma, Anderson’un yerel dillere yönelik vurguladığı bir kadimlik durumunu da ifade etmektedir (Anderson, 1995, s. 60). 1965’te Kürtçe dilbilgisi kitabının yayımlanması, Musa Anter tarafından yapılan Kürtçe-Türkçe sözlük çalışması bu dönem ortaya konulan diğer çalışmalardır. Bu yayımlar liseli ve üniversiteli gençleri bilgilendirmekte, onlara kendi kimliklerinin farkına varmaları gerektiğini aktarmaktaydı. Çoğunda Kürtlerin dili, edebiyatı, tarihi ve kökeni üzerine makaleler bulunuyordu. Hatta *Dicle-Fırat* dergisinin 1962 Ekim sayısında çıkan bir çalışma “Kürtlerin Menşei” başlığıyla Kürt varlığının izlerini tartışmıştır (Güneş, 2013, s. 105). Tarihe başvurarak bir köken arayışına girme ya da onu inşa etme aslında bir grup birlikteliğinin oluşmasına yönelik bir çabadır. Bu çaba o zamanın ihtiyacına yönelik bir cevabı yansıtmıştır. Nihayetinde bu çalışmalar, kitlelerinin

---

ele alınmaması gerektiği ortaya konulmuştur. Ancak dördüncü kongrede daha net bir tanım ortaya konularak meselenin etnik boyutu daha çok ifade edilmiştir.

¹⁰ Kurgusal bir boyutu olan ve inşayla şekillenen eserlerin çoğu, geçmiş ve şimdi arasında bir köprü kurarak Kürtlüğü tarihle ilişkilendirmiştir. Bu şekilde bireylere şan ve şeref duyabilecekleri bir tarih yaratılarak, grup bağlılığını kuvvetlendirecek bir harcın dolaşıma sokulduğu söylenebilir. Özellikle dergi, roman ve gazeteyle bu sürecin şekillendiği görülmekle birlikte, milli bir bilincin ortaya çıkması hedeflenmiştir.

düşüncelerini ve tepkilerini şekillendirmiştir. Milliyetçi mobilizasyon da bu anlamda “sessizlik”lerini, “görünmezlik”lerini ve “bilinmezlik”lerini ortadan kaldıracak pratikleri sergilemeye çalışmıştır. Bu anlamda Türklüğün belirlediği sınırın dışına çıkan bu mobilizasyon, artık “görülmemeyi, bilinmemeyi, ilgilenilmemeyi ve yok sayılmayı” zorlaştırmıştır (Ünlü, 2018, s. 284). Kolektif bir kimliğin inşasını mümkün kılan bu tanınma isteği şikâyetleri kimlik sorunsalıyla ilişkilendirip kültürel ve sembolik konularla kendisini göstermeye çalışmıştır. Sınırlı bir alanda bunun sürdürülmesi milliyetçi düşünce ve söylemlerin kitleselleşmesine bağlı olarak sokaklarda görünmeye başlanmıştır. Mobilize olmayı sağlayan bir motivasyon olarak öne çıkan kimlik, verili olanı sorgulayarak, kendisini semboller de ritüeller de gelenekler de ve tarihsel anlatılarda göstermektedir. Bir nevi kolektif kimliğin dışı vurumu olarak öne çıkan Kürtlük giderek kültürel yönleriyle görünür olacaktır. Bu minvalde, siyasal olanla doğrudan ilişkiye geçen bir uzam olan sokaklar, itirazların, şikâyetlerin ve taleplerin dile getirildiği siyasal bir alana dönüşmüştür. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sunan bir uzam olarak sokakların öne çıktığı söylenebilir.

Kürt milliyetçiliği için dönemin en önemli gelişmesi, yani kimliğin dışı vurumu olarak okunabilecek ve ayrıca bir süreklilik ve örgütlülük halinin oluşması olarak açıklanabilecek, Doğu Mitingleridir (Bozarslan, 2008a, s. 855).¹¹ Geniş kalabalıkların dahil olduğu bu mitingler, ekonomik ve kültürel taleplerin ifade edilmesine olanak tanımıştır. Ahmet Hamdi Akkaya’ya göre bu mitingler, Kürt kitlelerinin politikada aktif bir güç olma yönelimini yansıtmaktadır (Akkaya, 2013, s. 95). Nitekim, dile getirilen şikâyet ve taleplerde ortak bir söylem oluşmuştur. Bu söylem ise daha çok ekonomiye ve kalkınmaya yönelik olup buna ilaveten de Kürt dili ve kültürüne yöneliktir. Bozarslan’a göre mitingler, “milli ve içtimai talepleri bir arada dile” getirmiştir (Bozarslan, 2008a, s. 855). Ayrıılıkçı bir talebi dile getirmeyen söylemler, devlet tarafından ayrıılıkçı bir mahiyeti dile getirdiği gerekçesiyle bir tehdit olarak algılanmıştır (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 115). Hatta hükümet, mitingleri düzenleyenleri bölücü olarak tanımlamıştır (Güneş, 2013, s. 107). Mitinglerin kalabalık bir boyutunun olmasında etkili olan bir diğer etken ise *Milli Yol* ve *Ötüken* gibi milliyetçi dergilerin Kürtlere karşı söylemleri¹² ve jandarmanın Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerdeki tutumu olarak öne çıkmaktadır (Güneş, 2007, s. 710).

Mitinglerin sağladığı mobilizasyonun ilerleyen döneme yansımaları özerk bir hareketin gelişmesi şeklinde olacaktır. Kimliğe dair farkındalığı artıran bu mobilizasyon milliyetçi söylemi de etkilemiştir. Bundan sonra, Kürt milliyetçiliği kültürel bir söylem geliştirip gündemine etnik kimliği olarak onun

¹¹ Organize edilen mitingler 1967-1969 yılları içerisinde on iki farklı yerde gerçekleştirildi. Özellikle Türkiye İşçi Partisi, TKDP ve üniversite gençliğinin mitinglerin organize edilmesinde önemli katkıları olmuştur. Milli talepleri de içeren bir söylemin oluştuğu bu mitingler yoğun kitle hareketlerine dönüşmekteydi. Bu anlamda milliyetçilik dar bir alandan çıkıp genişliyordu. Tam da Connor’un dile getirdiği “kitlesel bir olgu”nun örneği olarak gelişmekteydi. Aynı zamanda çok farklı görüşlerden pek çok Kürdün bu mitinglerde yer alıyor olması dikkate değerdir. Nitekim farklı kesimlerin bira araya gelip ortak bir alan yaratmaları milliyetçilik açısından önemlidir. Zira, ortak bir duygunun şekillendiği söylenebilir.

¹² *Milli Yol* ve *Ötüken* dergilerinde çıkan kimi yazılar Kürtlere yönelik olumsuz imajlar üretmekmiş ve düşmanca tavırlar sergilemiştir. Dolayısıyla Kürt kimliği ve kültürünü merkezine alan milliyetçi bir söylemin oluşmasında önemli bir paya sahip olan bu olumsuz imajlar milliyetçi bir mobilizasyonun kitleselleşmesine olanak sağlamıştır.

görünmesini ve işitilmesini daha çok dile getirecektir. Bunun yansıması olarak da ayrı bir örgütlenme ortaya çıkacaktır. Zira Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

Kürt milliyetçiliğinin söylem alanın genişlemesiyle birlikte ayrı bir örgütlenmenin imkân dahiline girmesi, Kürt sosyalistlerinin Türk solundan kopmasına ve beraberinde Ankara, İstanbul ve Diyarbakır'da DDKO'nun kurulmasına neden olmuştur. TİP içinde örgütlenen Kürt aydın ve öğrenciler, TİP'in Kürt dili ve kültürü üzerine yeterince politika üretmemesinden ya da var olan taleplere kayıtsız kalmasından ötürü partiden ayrılıp, ayrı bir örgütlenmeye gitmiştir. Özellikle Doğu Mitinglerinin düzenlendiği sırada gözlemlenen kitleselleşme ve burada oluşan kamuoyu özerk bir hareketin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Hatta Ahmet Hamdi Akkaya, bu örgütlenmenin "TİP içindeki aydın Kürt kanaati üzerinden değil de yükselen gençlik hareketinin açtığı alanlar" doğrultusunda doğduğunu söylemektedir (Akkaya, 2013, s. 95). Yasal olarak örgütlenen bu yapı Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine bir bilinç ve farkındalık ortaya koymayı hedeflemiştir. Gündemlerine ağırlıklı olarak Kürt kimliğini alan bu ocak, ekonomik söylemin ötesinde etnisiteye dayalı bir söylem geliştirmiştir. Etnik kimliği önemseyen bu anlayış aynı zamanda Hobsbawm'ın belirttiği "geleneğin icadını" da oluşturmaktadır. Hobsbawm'ın vurguladığı gibi "mümkün olduğunca grup birlikteliğinin oluşması ve meşrulaştırılması için tarihe başvurma" eğiliminin var olduğu söylenebilir (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 16). Grup aidiyeti oluşturan veya sembolize eden geleneklerin inşası bağlılığın güçlenmesini sağlayacak bir söylemi inşa etmiştir. Bireyler için motivasyon sağlayan bu söylem, mobilizasyonun oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

DDKO ekonomik söylemin ötesinde etnisiteye dayalı bir söylem geliştirmiştir. Etnik kimliği önemseyen bu anlayış, grup aidiyetini oluşturacak gelenekleri inşa ederek bir söylem ortaya koymaya çabalamıştır. Bireyler için motivasyon sağlayan bu söylem, mobilizasyonun oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. Ancak bir müddet sonra DDKO'nun birçok üyesi, tutuklanarak "ulusal duyguları zayıflatmak ve yok etmeyi hedefleyen bir örgütlenmenin faaliyetlerinde yer almak"la suçlanmışlardır (Güneş, 2013, s. 133). DDKO içinde yer alan üyeler iddia edilen suçlamalara karşı yaptıkları siyasi savunmalarla gündemde yer tutmuşlardır. Savunmalara baktığımızda, kimlik ile ilgili konular dile getirilerek, kimliğin ve kültürün siyasal olarak tanınmaması merkeze alınmıştır. Tarihsel bir arka plan sunan bu savunmalar, erken cumhuriyet döneminin politikalarını eleştirerek, onların ortaya koyduğu iddia olan Kürtlerin hukuki ve fiziki mevcudiyetinin inkârına karşı çıkmış ve bölgenin bilinçli bir şekilde geri bırakıldığını belirtmiştir.¹³ Bu savunmalar, gelecek döneme yansımış ve milliyetçi bir mobilizasyonun genişlemesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda yeni bir söylemin de şekillenmesini mümkün kılmıştır.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. (Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, 1975)

Cumhuriyetten bu yana Kürtlerin kurduğu ilk yasal örgüt olarak öne çıkan DDKO, Kürt milliyetçiliğinin ortaya koymaya çalıştığı kimlik bilincinin oluşmasına katkı sunmuştur. Öyle ki kendilerini “doğulular” olarak adlandıranlar bu süreçten sonra Kürt kelimesini kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda DDKO’lar, Kürt kimliğinin hatlarını belirginleştirmiştir. Özellikle ortaya koydukları tarihsel arka plan, sembol ve mitler ilerleyen dönemde gelişecek olan Kürt grupların inşa ettiği kimlik içerisinde kendilerine genişçe yer bulacaktır. Özelde, Kürt kimliğinin etnik temelli bir kavrayışı oluşturulmuş ve bu minvalde “Newroz miti” ve “Kawa efsanesi” üzerinden alternatif bir söylem öne çıkarılmış, köken olarak da izini antik Medlere götürerek bir tarihsel mit ortaya konulmuştur (Güneş, 2013, s. 126). Hamit Bozarslan, “Newroz miti” ve “Demirci Kawa” efsanesiyle beraber yeni bir bakış açısının ortaya çıktığını ve buradan hareketle bir anlamlandırma amacının işlendiğini söylemektedir. Bozarslan “Demirci Kawa” efsanesinin Kürt halkının özgürleşmesi yolunda bir örnek model teşkil ettiğini, “Newroz miti” ile politik seferberliğin toplum için kıvanç duyulan bir hal aldığını söylenmektedir (Bozarslan, 2005, ss. 46-56). Kökenlerinin ne kadar eski olduğunu ispat etme ve bunu tarihsellik üzerinden ifade etme Kürt milliyetçiliğinin güç aldığı bir nokta olmuştur. Bu anlamda özcü bir yaklaşımın ortaya konulduğu söylenebilir. Hobsbawm, geçmişin bugün için kullanıldığını belirterek aslında icat edilen geleneklerin, milli bilincin oluşmasında etkili araçlar olarak öne çıktığı ve kimliğe dair bir farkındalık ile beraber bağlılık yarattığını vurgulamaktadır (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 9). Connor etno-milliyetçiliklerin, sembollere, deneyimlere ve mitlere atıfta bulunduğunu belirtir (Connor, 1992, s. 49). Öte yandan bunun çok elzem olmadığını da vurgulayan Connor, önemli olanın bir grubun üyelerin ayrı bir köken hakkında sezgisel bir duyguyu paylaşmalarıdır. Efsanevi bir figürle kurulan bağ, milliyetçiliğin bağlayıcı ve güçlü olmasını sağlar. Bu atıflar dayanışma ve birlikteliği güçlendirmektedir. Benzer şekilde etno-sembolistler de mit, hatıra, değer, sembol, ritüel ve geleneklerin etnik kimlikler için elzem olduğunu belirtmektedirler (Smith, 2017, s. 39). Kürtlere ayrı bir halk oldukları bilincini aşamalı olarak aşıl原因an bu anlatım, Kürtleri bölen pek çok şeye rağmen kimlik ve birlik bilincini şekillendirmektedir. Tarihsel bir anlatı yaratılarak bir kurgu sürecinin işlendiği görülmektedir. Bu çaba aslında öteki tarafından tanınma/kabul edilme amacını yansıtmaktadır. Bu durum, gelecek dönemlerde Kürtlüğün kurulduğu uzamlardan birini oluşturmuştur. Bu anlamda, aslında Kürtler için bir “sabit” haline gelecek olan bu durum, genel mahiyeti de yansıtmaktadır.

12 Mart darbesinin ardından giderek radikalleşen ve birçok insanın yeniden örgütlendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. DDKO üyelerinin hapisanelerdeki faaliyetleri ve ortaya koydukları siyasi savunma hapisanelerde de siyasal faaliyetlerin devam ettiğini göstermektedir. Bu siyasal faaliyetler ve kahramanlık söylemleri doğrultusunda yeni fikirler öne çıkmış ve bunların etkisiyle ayrışmalar yaşanmıştır. Parçalanmaya rağmen kamusal alanda birçok örgütün görünmeye başladığı, şehirli nüfusun genel anlamda seferber edildiği, bu anlamda kendisini ifade etmeye çalışan milliyetçi bir hareketinin oluştuğu söylenebilir. Kitlesele bir mahiyete ulaşan bu hareket, Kürtlükten yola çıkarak Türkiye tarihini yeniden okuma gayreti gösterecektir. Kimlikle ilişkili kültürel ve sembolik meselelere

yoğunlaşan hareketler, merkezine etnik bir yapıyı aldıklarında genelde dil, kimlik ve kültür üzerine yoğunlaşmaktadır. Bozarslan'a göre özerk bir hareketin ortaya çıkmasıyla beraber artık sol söylemlere anlam veren daha siyasal ve teritoryal bir programın geliştiği göze çarpmaktadır (Bozarslan, 2008b, s. 1178). Bireylere bir motivasyon kaynağı sağlayan bu olgular, aidiyet hissiyatını güçlendirerek dayanışmayı mümkün kılmıştır. Ayrıca sürekli bir hal alan bu milliyetçi hareket, cari hayat tarzının hâkim kodlarına karşı çıkmış ve kendi uzamlarında var olan yaşamı benimsemeye çalışmıştır. Ortaya çıkan milliyetçi hareket tarih, soy, dil ve kültür anlatısıyla beraber belli bir coğrafyaya atıfta bulunup dayanışma duygusu etrafında insanların mobilize olmasını amaçlamıştır. Bu amaç aynı zamanda Smith'in belirttiği gibi aslında "bizi" "onlardan" ayırarak dil, din, adet ve kurumlar etrafında oluşan bir sembolik repertuar kazandırmıştır (Smith, 2017, s. 39). Böylece aslında hem diğerlerinden farklı olduğunu izah eden bir durumu hem de bunun farkına varmayı sağlayan bir bilinci öne çıkarmaya çalışmıştır.

5. SONUÇ

Türklükten ayrı bir Kürt tarihinin olduğunu kanıtlamaya çalışan Kürt milliyetçiliği, Kürt kimliğini ve kültürünü semboller ve mitler çerçevesinde inşa etmiştir. Genel olarak etnik kimliğe atıfta bulunan Kürt milliyetçiliği, özellikle çok partili hayata geçiş ile birlikte Türkiye'de ve çevresindeki ülkelerde yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak birçok farklı dinamik tarafından şekillenmiştir. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler ve dönüşümler çerçevesinde şekillenen Kürt milliyetçiliği hem modernist hem etno-sembolcü hem de ilkçi anlayışın izlerini taşımıştır. Bu anlamda net olarak bir tanımın yapılmasını güçleştiren bu durumdan ötürü, bu çalışmada Kürt milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığı, nelerden etkilendiği ve gelişimini nasıl sağladığı cevaplanmıştır. Genel olarak, ulus-devletin homojenleştirici politikalarına ve bu politikalara karşı siyasal bir "itiraz"ın aktörü olma iddiasıyla görünür olan Kürt milliyetçiliği, belli efsaneler, özel günler, kahramanlar ve tarihsel bir köken miti yaratarak kitleleri etkilemeye çalışmıştır. Bu araçlarla dar bir alandan çıkıp daha geniş bir alana yayılmıştır. Yani zamanla kitleleşerek, geniş tabanlı bir mobilizasyonu sağlamıştır.

Türkiye'de modernleşme sürecinin bir sonucu olarak Kürt toplumunda meydana gelen değişimler Kürt milliyetçiliğinin doğup kitleleşmesini sağlamıştır. Özellikle 1960'larda meşru kanallar vasıtasıyla kimliğe ve kültüre yönelik demokratik talepler ön plana çıksa da genel olarak dikkate alınmamıştır. Bu dikkate almama pratiği Türkiye'nin bir sabiti olarak öne çıkarken, Kürtlerin de buna karşı cevap geliştirmesi bir diğer sabit olarak öne çıkmıştır. Bu anlamda Kürt milliyetçiliğinin kurulduğu uzamlardan biri olarak okuyabileceğimiz bu sabitlik gelecek döneme dair çözüm arayışlarında veya kimliğin ifade edilme biçimlerinde farklı kulvarların oluşmasına yol açacaktır.

Ülkedeki sistem ve ekonomiyle gittikçe bütünleşen Kürtler, bu zaman zarfında diğer etnik topluluklarla geliştirdikleri ilişkiler doğrultusunda ayrı bir kimlik taşıdıkları bilincine erişmişlerdir. Bu

anlamda yaşanan göç sürecinin önemi büyüktür. Elbette ki sadece bununla ilişkili olmayan milli bilinç, birçok farklı belirleyen tarafından etkilenmiştir. Ancak ayrı bir öneme sahip olan göç olgusu, Kürt kimliği ve kültürünün bölgesellikten kurtarıp daha geniş bir alana yayılmasını mümkün kılmıştır. Ek olarak bu süreç zamanla etnik grup olgusunun oluşmasını da sağlamıştır. 1960'lara değin Kürt milliyetçiliğinin hareket alanı oldukça dardı. Birçok Kürt isyanı gerçekleşmişti, ancak bunlar bölgesel olup, kitlesel bir boyuta ulaşmamıştır. Bu bağlamda 1960'larla birlikte Kürt milliyetçiliği daha geniş bir alana yayılmakla beraber kitleselleşmiştir.

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında her ne kadar toplumsal, siyasal, sosyal ve ekonomik değişim öne çıktıysa da özellikle etnisite vurgusunun öne çıktığı görülmüştür. Ortak soya yönelik var olan inanç bireyleri birbirine bağlarken, milliyetçi bir tahayyülün de oluşmasını sağlamıştır. Kürt milliyetçiliğinde bireylerin mobilize olmasını sağlamak için belli bir köken, tarih, efsane, mit ve sembolün etkili olduğu görülmüştür. Bu fenomenleri araçsallaştıran bir söylem ile birlikte görünür olma ve işitilme arzusu Kürt milliyetçiliğinde öne çıkan olgulardır. Grup kimliğinin güçlenmesine ve bireylerdeki bağlılık ve aidiyet duygusunu artıran bu söylem milliyetçi bir tahayyülün oluşmasına katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkaya, A. H. (2013). Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler. *Toplum ve Bilim*, 127, 88-120.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.; 2. bs). Metis Yayınları.
- Anter, M. (1991). *Hatıralarım* (2. bs). Yön Yayıncılık.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar. İçinde A. Vali (Ed.), & F. Adsay & Ü. Aydoğmuş (Çev.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar* (ss. 35-62). Avesta Yayınları.
- Bozarslan, H. (2008a). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4, 841-870.
- Bozarslan, H. (2008b). Türkiye'de Kürt Sol Hareketi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, 8, 1169-1207.
- Bruinessen, M. V. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (N. Kıraç, B. Peker, & L. Keskiner, Çev.; 2. bs). İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (1994). Kürt Toplumunu, Etnisite, Ulusçuluk ve Mülteci Sorunları. İçinde P. G. Kreyenbroek & S. Sperl (Ed.), & Y. Alagon (Çev.), *Kürtler Güncel Bir Araştırma* (ss. 38-72). Cep Kitapları.
- Connor, W. (1972). Nation-Building or Nation-Destroying? *World Politics*, 24(3), 319-355. <https://doi.org/10.2307/2009753>

- Connor, W. (1990). When Is a Nation? *Ethnic and Racial Studies*, 13(1), 92-103.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1990.9993663>
- Connor, W. (1992). The Nation and Its Myth. *International Journal of Comparative Sociology*, 33(1-2), 48-57. <https://doi.org/10.1163/002071592X00040>
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton University Press.
- Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1. (1975). Komal Yayınevi.
- Ekinci, T. Z. (2011). *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2002). *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış* (E. Uşaklı, Çev.). Avesta Yayınları.
- Gellner, E. (1999). *Uluslar ve Ulusçuluk* (B. Ersanlı Behar & G. G. Özdoğan, Çev.). İnsan Yayınları.
- Güneş, C. (2007). Altmışlı Yıllarda Kürt Siyasal Aktivizmi. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (ss. 701-725). İletişim Yayınları.
- Güneş, C. (2013). *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direniş Söylemi* (Efla-Barış Yıldırım, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, Etnisite ve Kimlik*. İletişim Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2014). Milliyetçilik Uyuyan Güzeli Uyandıran Frankeştayn'ın Canavarına. İçinde H. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. (7. bs). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, K., & Winrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi* (Ahmet Fethi, Çev.). Tarih Vakfı.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi* (Neşener Domaniç, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi* (İ. Bingöl, Çev.). Avesta Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınları.
- Poletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review Social*, 27, 283-305.
- Saraçoğlu, C. (2006). Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi. *Praksis Dergisi*, 14, 237-263.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Dost Yayınevi.
- Smith, A. D. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik* (B. F. Çallı, Çev.). Alfa.
- Somer, M. (2015). *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa: Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi* (5. bs). Dipnot Yayınları.
- Vali, A. (2005). Kürtlerin Soykütükleri: Kürt Tarih Yazımında Ulus ve Ulusal Kimliğin İnşası. İçinde A. Vali (Ed.), & F. Adsay & Ü. Aydoğmuş (Çev.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine*

Çalışmalar (ss. 83-134). Avesta Yayınları.

Yeğen, M. (2009). *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler* (3. bs). İletişim Yayınları.